

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ОСІБ ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗНИКНЕНЬ

ЦВІКІ Владислава Юліївна - аспірант кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка

В данной статье анализируются различные аспекты международно-правовой защиты лиц от насильственных исчезновений. Рассматриваются предпосылки необходимости международно-правового регулирования отношений государств по противодействию данному явлению. Определяется специфика насильственных исчезновений как преступления против человечности. Анализируются обязательства государств по Международной конвенции для защиты всех лиц от насильственных исчезновений, а также её контрольный механизм.

Ключові слова: насильницьке зникнення особи, міжнародне право прав людини, злочини проти людяності, міжнародний договір.

Вступ

Насильницьке зникнення особи є жорстким порушенням прав людини. У другій половині 20 століття світова спільнота зіштовхнулася із необхідністю визначення суспільної небезпеки даного явища та врегулювання відносин держав щодо даного явища як на регіональному, так і на універсальному рівні.

Метою статті є дослідити міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень, а також надати характеристику зобов'язань держав відповідно до Міжнародної конвенції про захист всіх осіб від насильницьких зникнень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Аналіз різних аспектів міжнародно-правового захисту осіб від насильницьких зникнень проводився в працях Т.Сковацці та Г.Цитроні, О. Клауд, М.Новакк, Л. Отт, Б. Фіньюкейн, М.Л. Фермойлен, В. Карташкіна та інших. Проблеми національного судочинства у справах щодо насильницьких зникнень осіб, а також його співвідношення із міжнародною практикою стали об'єктом досліджень К.Апрету, Л.Дуг, Ф. Лафонтейна.

Термін «насильницьке зникнення» був вперше застосований неурядовими організаціями Латинської Америки в 1960-ті роки та є дослівним перекладом іспанського словосполучення «disaparacion forzada» [1], який розкриває концепцію насильницького зникнення, як жорстке порушення прав людини та злочин, скоєний прямо чи опосередковано та за підтримки органів державної влади з метою усунення політичних опонентів. Це явище отримало широке розповсюдження в кінці 60-х – початку 70-х років у багатьох країнах Латинської Америки у вигляді державної політики систематичних репресій проти неугодних осіб. Насильницьке зникнення за своєю природою не є новим явищем в міжнародному праві. І хоча перші згадки про таємне затримання людей беруть свій початок ще з часів французького абсолютизму, більшість дослідників пов'язують виникнення міжнародної практики насильницьких зникнень із нацистською Німеччи-

ною. Вони відсилаються саме на розпорядження Адольфа Гітлера «Nacht und Nebel Erlass» – «Под покровом ночи и тумана», яке було підписане 7-го грудня 1941 року [2]. Це розпорядження санкціонувало арешт осіб, які знаходились на окупованих територіях та які загрожували безпеці Німеччини. Після арешту вони таємно перевозилися в Німеччину, де безслідно зникали. Метою насильницьких зникнень було залякування та тиск на місцеве населення. У більшості випадках уже на території Німеччини засуджені особи підлягали смертній карі, але їхня доля, а також місце поховання залишались невідомими.

Широке розповсюдження насильницьке зникнення, як метод репресій проти політичних опонентів, отримало після закінчення II Світової війни. Особливо ця тенденція було поширена в країнах Латинської Америки, у яких почали створюватись активні робочі рухи, які характеризувались лівоцентристською ідеологією та виступали в якості опозиції щодо офіційної влади та все більше отримували підтримку населення. Відповідно на це стало посилення диктаторського режиму та створення так званих доктрин національної безпеки, які виправдовували застосування жорстких репресій, у тому числі і насильницьких зникнень, проти політичних опонентів, до яких вони відносили представників робочих, партизанських рухів та осіб, які їх підтримували. Першими державами, в яких насильницьке зникнення стало частиною державної політики стали Гватемала та Аргентина протягом 60-х та 70-х років. А вже протягом 70-х та 80-х років насильницьке зникнення стало звичайним явищем у більшості країн Латинської Америки, жертвами якого стали десятки тисяч людей [3]. Як наслідок, Робоча група ООН з насильницьких та небажаних зникнень (далі -UNWGEID) визначила насильницьке зникнення як феномен, який виникає під час внутрішніх військових конфліктів, під час режимів, які знаходяться під впливом значних політичних змін та під час режимів, коли застосовуються репресії проти політичних ворогів (партизан, терористичних угруповань, політичних опонентів).[4] Насильницьке зникнення було особливо по-

ширеним в Аргентині: Національна комісія Аргентини по зниклим особам, заснована в 1983 році в одному із своїх докладів опублікувала, що загальна кількість випадків насильницьких зникнень сягає 8960. Насильницькі зникнення були також розповсюджені в Чилі, Перу, Ель Сальвадорі, Колумбії, Гондурасі та в Уругваї. Так, наприклад, відповідно до Americas Watch в Чилі під диктаторського правління військової групи Піночет кожна десята родина ставала жертвою насильницького зникнення. У Перу протягом 1983-1993 років Amnesty International зафіксувало понад 4300 жертв від насильницьких зникнень [5]. Робоча група з насильницьких та недобровільних зникнень (UNWGEID) отримала більше 1000 повідомлень про випадки насильницьких зникнень (починаючи з 1980-го року) в Колумбії.

На думку американського дослідника Marthelot Vermaulen міжнародна практика застосування насильницьких зникнень набула значного розвитку завдяки створенню організованої програми співпраці країн Латинської Америки, у яких панував диктаторський режим, так звана «Операція Кондор» [4], яка стала значним кроком для імплементації доктрин національної безпеки, важливою частиною яких було використання насильницьких зникнень. Після революції в Кубі 1959 року та після початку Холодної війни США почали здійснювати активну підтримку військових сил та диктаторського режиму в країнах Латинської Америки з метою захисту від лівоцентристської ідеології та робочих рухів. Як наслідок, 28-го листопада 1975-го року був підписаний установчий акт Операції Кондор, оперативної розвідницької системи, у рамках якої такі країни здійснювали транскордонне співробітництво з метою вчинення репресій щодо осіб, які підтримували опозиційні рухи. Цей акт підписали Аргентина, Чилі, Парагвай, Уругвай, Бразилія, Болівія, пізніше приєдналися Перу та Еквадор. Одним із лозунгів цієї системи було «захистити Західну, Християнську цивілізацію».

Практика застосування насильницьких зникнень не була обмежена лише країнами Латинської та Центральної Америки, а навпаки набула всесвітнього розповсюдження.

Прикладом цього слугує порушення прав людини в Іраку протягом 80-х років, відповідно до звітів Amnesty International під час дії «Операції Анфаль» більше 100 000 осіб зникли. Не менш відомою є ситуація у Шрі-Ланці, у якій кількість жертв від насильницьких зникнень досягло катастрофічних масштабів через посилення діяльності внутрішніх сил держави : понад 9805 осіб стали жертвами насильницьких зникнень протягом 1989-1990 років[1]. У той же час, у Мароко 300 політичних опонентів, провівши 19 років у таємному тюремному ув'язненні, знову дали про себе знати в 1991 році. Насильницьке зникнення також значного поширення і під час конфлікту Туреччини та Кіпру; Другої Чеченської війни 1999 року, громадянської війни в Алжирі (1991-2001р). Відповідно до доповідей UNWGEID практика застосування насильницьких зникнень зафіксована в 83 держав, зокрема: в Алжирі, Аргентині, Єгипті, Індії, Іраку, Китаї, Пакистані, Російській Федерації, Таїланді, Україні, etc.[5]

Правове регулювання захисту осіб від насильницьких зникнень розпочалось на регіональному рівні, а саме в рамках між-американської системи захисту прав людини: завдяки діяльності Міжамериканської комісії з прав людини, яка неодноразово привертала увагу до практики насильницьких зникнень в своїх доповідях стосовно Аргентини(1980 р.), Чилі (1974р.), Гватемали (1985 р.). Значну роль відіграли з самого початку Національні комісії з насильницьких зникнень. На рівні міжнародного правосуддя рішення Міжамериканського суду з прав людини 1988 р. у Справі Веласкес Родрігес проти Гондурасу вперше встановило відповідальність держави за насильницькі зникнення , а також визначило кримінально-карний характер таких діянь[7].

Слід зазначити, що до 80-х років насильницьке зникнення не розглядалось, як окремий злочин. Під час здійснення насильницького зникнення відбувається порушення сукупності наступних прав людини: право на життя, право не бути підданим тортурам та нелюдському поводженню, право на справедливий судовий розгляд, etc. Ці

права закріплені на універсальному рівні: у Всезагальній декларації прав людини 1948 р., у Міжнародному Пакті громадянських та політичних прав 1966р., у Міжнародній конвенції проти тортур та нелюдського поводження 1984 року. Практика застосування насильницьких зникнень також порушує ряд прав , закріплених на регіональному рівні: в Європейській конвенції прав людини та фундаментальних свобод 1950 р., у Американській конвенції прав людини 1969 року та в Африканському статуті прав людей та народів 1981 року. Беручи до уваги практику Європейського суду з прав людини, то даний судовий орган, враховуючи відсутність спеціальної норми щодо заборони насильницьких зникнень, кваліфікував такі діяння, як сукупність порушень різних прав людини, регламентованих міжнародними конвенціями.

Проте становлення та регулювання насильницького зникнення, як окремого порушення прав людини , бере свій початок із підписання Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1973 року, у якій висловлено занепокоєння щодо зникнень людей, зумовлених політичними причинами (Резолюція 33/173 ГА від 20-го грудня 1978 року) [6] Так, 6-го березня 1979 року Комісія призначила двох експертів з метою розгляду питання про долю осіб, які зникли в Чилі. Один із експертів, Ф. Ермакора, у листопаді 1979 року представив ГА ООН звіт, у якому зробив ключовий висновок, що систематична практика насильницьких зникнень являє собою жорстке порушення прав людини і що «уряд Чилі несе перед міжнародною спільнотою обов'язок роз'яснити та встановити долю зниклих осіб, покарати винних у їх зникненні, забезпечити компенсації родичам жертв та прийняти міри з метою запобігання повторення таких дій в майбутньому». У своїх рекомендаціях Ф. Ермакора [2] запропонував заборонити таємні місця ув'язнення, вести централізований реєстр арештованих та затриманих осіб, надати право цивільним суддям відвідувати всі місця ув'язнення, а також ряд інших мір, направлених на запобігання та попередження подібних явищ.

Базуючись на рекомендаціях Ф. Ермагора та беручи до уваги рішення ГА ООН, Комісія з прав людини в Резолюції 20 від 29-го лютого 1980 року постановила «створити робочу групу у складі п'ятьох членів Комісії, які виступають як експерти із вивчення питань щодо насильницьких чи недобровільних зникнень осіб» – Робоча група ООН з насильницьких та недобровільних зникнень (UNWGEID)[8]. Вказана група стала першим тематичним механізмом, створеним для розгляду особливо серйозних випадків конкретних порушень прав людини, які відбуваються в різних країнах світу. До цього часу робочі групи, а також спеціалізовані доповідачі призначались Комісією з прав людини лише для розгляду стану захисту певної сфери прав людини в тій чи іншій країні або на визначеній території.

UNWGEID з моменту свого створення стала основним органом ООН, до компетенції якого входило питання насильницьких та недобровільних зникнень осіб. [1] За перші роки її діяльності були зареєстровані десятки тисяч випадків насильницьких зникнень. Крім того, вона розробила цілий ряд рекомендацій, які були використані під час створення Декларації про захист всіх осіб від насильницьких зникнень 1992 року. Мандат цієї групи був строго обмежений: вона не займалась особами, які зникли під час збройних конфліктів, а розглядала лише ті насильницькі та недобровільні зникнення, відповідальність за які могла бути покладена на уряди відповідних держав. Головна задача UNWGEID полягала в наданні реальної допомоги родичам зниклих осіб стосовно з'ясування долі та місцезнаходження членів їхніх сімей. З цією метою Група отримувала та розглядала повідомлення щодо зниклих осіб, які надсилались родичами зниклих осіб або неурядовими правозахисними організаціями, які діяли від їхнього імені.

Наступним важливим кроком прийняття Декларації ООН про захист всіх осіб від насильницьких зникнень 1992 року, в якій насильницьке зникнення було визначено вперше як окреме порушення. У ст.1 Декларації закріплено, що «будь-який акт насильницького зникнення є приниженням людської гідності... визнається жорстким

порушенням основних прав та свобод людини, визначених у Всезагальній декларації прав людини. Проте, дана Декларація має лише рекомендаційний характер. Першим зобов'язальним міжнародним документом, у якому було заборонено насильницьке зникнення, є Міжамериканська конвенція про насильницьке зникнення осіб від 9-го червня 1994 року, яка вступила в силу 28-го червня 1996 року. Враховуючи суспільну необхідність прийняття універсального міжнародного договору в даній сфері, в 1998 році Підкомісія ООН із заохочення та захисту прав людини підготувала перший Проект Міжнародної конвенції про захист всіх осіб від насильницьких зникнень. Згодом Генеральна Асамблея ООН прийняла Міжнародну конвенцію про захист всіх осіб від насильницьких зникнень (далі – Конвенція) на 61-й сесії 20-го грудня 2006 року. Даний договір є відкритим для підписання, ратифікації та приєднання всіх держав-членів ООН. Конвенція набрала чинності 23-го грудня 2010 року після отримання Генеральним Секретарем ООН 20-ї ратифікаційної грамоти[9].

Дана Конвенція стала першим універсальним міжнародним договором, який визначає право кожної людини не бути підданим насильницькому зникненню. Крім того, у ч.2 ст.1 забезпечується абсолютний характер даного права: «ні війна, ні політична нестабільність, ні надзвичайний стан у державі не можуть використовуватися як виправдання порушення зазначеного права людини». Міжнародна система захисту осіб від насильницьких зникнень складається із чотирьох ключових елементів: заборона, запобігання, моніторинг та покарання.

У ст.2 Конвенції надається наступне визначення «насильницького зникнення»: «Арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону». Це визначення містить у собі наступні

складові елементи, які є сутністю поняття «насильницьке зникнення: 1) позбавлення особи свободи проти її волі; 2) суб'єктами вчинення насильницького зникнення є виключно представники держави або особи, які діють із дозволу або за підтримки держави; 3) відмова визнати факт позбавлення волі та повідомити про долю та місцезнаходження такої особи.

Ст. 3 Конвенції встановлює позитивне зобов'язання держави стосовно розслідування вказаних дій і відправлення правосуддя у випадку, якщо суб'єкти злочину діють без згоди чи не від імені держави. Конвенція містить також положення про обов'язок стосовно криміналізації даних порушень та переслідування чи видачу винних осіб. Слід також зазначити, що відповідно до ч.1 ст.8 Конвенції, насильницьке зникнення особи вважається злочином триваючого характеру, а це означає, що він не може рахуватися завершеним доки не буде відомо про місце знаходження особи та її стан. Встановлення триваючого характеру міжнародного протиправного діяння має значення для визначення об'єму негативних наслідків і, відповідно, розміру компенсації та сатисфакції. [10] Одним із найбільш вагомих зобов'язань держави-учасниці є криміналізація насильницького зникнення, а отже і закріплення його складу злочину в національному законодавстві.

Функцію моніторингу за виконанням державами зобов'язань відповідно до Конвенції виконує Комітет із насильницьких зникнень, який здійснює: 1) розгляд доповідей держав-учасниць про вжиті ними заходи з метою виконання зобов'язань; 2) розгляд індивідуальних прохань від зацікавлених осіб про розшук та встановлення зниклої особи, а також видання рекомендацій відповідними державами-учасницями; 3) розгляд повідомлень від держав-учасниць про невиконання іншими зобов'язань Конвенції; 4) інформування Генеральної Асамблеї ООН та держав-учасниць про результати своєї роботи.

Важливою складовою роботи Комітету з насильницьких зникнень є також проведення в рамках сесій тематичних обговорень з питань застосування Конвенції. На

сьогоднішній день важливим питанням залишається захист дітей від насильницьких зникнень, яке регулюється ст.25 Конвенції. Ще протягом 1980-х років, особливо в Аргентині та Сальвадорі, стали жертвами насильницьких зникнень. Деякі з них були позбавлені волі разом із їхніми батьками, інші – народились під час тюремного ув'язнення їхніх матерів. Оскільки їхні батьки входили до політичної опозиції, то діти могли до них приєднатися в майбутньому. Для попередження цього такі діти були або вбиті, або були всиновлені іншими сім'ями. Не менш важливим питанням залишається практика застосування насильницьких зникнень у вигляді так званих “extraordinary renditions”- надзвичайною видачею у рамках «війни з тероризмом», яка протягом останнього десятиліття активно проводиться у США. Якщо в минулому особи, яких підозрювали а причетності до тероризму, арештовувалися і доставлялися до суду, то зараз вони часто передаються розвідницьким службам, які утримують їх поза межами міжнародного кримінального права та прав людини: таку особу переміщують до третьої держави, у таємні центри позбавлення волі, наприклад, у Guantanamo Bay. The US Central Intelligence Agency проводить активну практику застосування «надзвичайних видачей» завдяки співпраці з європейськими державами, на територіях яких знаходяться таємні центри позбавлення волі.[6]

Відповідно до п. 1 ст.7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998р. широкомасштабна чи систематична практика насильницьких зникнень являє собою злочин проти людяності, який має відповідні міжнародно-правові наслідки. [1]Таким чином, насильницьке зникнення включає в себе наступні елементи: 1)такий арешт, затримання або викрадення було здійснено державою або політичною організацією за їхньої підтримки або дозволу; 2)відмова визнати факт позбавлення волі або надати інформацію про долю або місце знаходження такої особи була виражена такою державою або політичною організацією. Основною відмінністю із визначенням, закріпленим у Конвенції, є те, що Римський статут додає ще одного суб'єкта злочину – політичну ор-

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються різні аспекти міжнародно-правового захисту осіб від насильницьких зникнень. Розглядаються передумови необхідності міжнародно-правового регулювання відносин держав щодо протидії даному явищу. Визначається специфіка насильницьких зникнень як злочину проти людяності. Подається характеристика зобов'язань держав відповідно до Міжнародної конвенції про захист всіх осіб від насильницьких зникнень

SUMMARY

Various aspects of international legal protection of persons from enforced disappearances are specified. The article also analyzes the preconditions necessary for the international legal regulation of relations between the states in order to combat the specified phenomenon. The article introduces the phenomenon of enforced disappearances, analyzes its multiple nature and overviews the latest developments in drafting legally binding documents within the UN framework. It examines the need for the new Convention by analyzing the shortcomings of existing avenues for holding perpetrators of enforced disappearances responsible under international law. The characteristic features of the States' obligations under the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance are analyzed. Enforced disappearance is specified as a crime against humanity.

ганізацію. Крім того, визначає мотив – позбавлення волі з боку закону.

Таким чином, міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень здійснюється шляхом визнання як на регіональному, так і на універсальному рівні права особи не бути підданим насильницькому зникненню, а також абсолютного характеру цього права, а також визнання насильницького зникнення як злочину проти людяності.

Література

1. Lisa Ott. Enforced Disappearance in International Law.- Cambridge: Intersentia Ltd- 2011.- 375 p.

2. Карташкин В.А. Международная конвенция для защиты всех лиц от насильственных исчезновений и развитие сотрудничества государств по правам человека /В.А. Карташкин, С.Г. Саакян // Юрист-международник. Всероссийский журнал международного права.- 2007.- №1-21

3. The Whole Truth and Nothing but the Truth : Truth Commissions, Impunity and the Interamerican Human Rights System (1994) 12// Boston University, International Law Journal 321, 329-9

4. Marthe Lot Vermeulen. Enforced Disappearance: Determining State Responsibility under the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance// Intersentia Ltd/ School of Human Rights Research Series, Vol. 51- 2011.- 490 p.

5. UN DOC. A/HRC/16/48, p. 8, para.20 and p.122, para. 558

6. Scovazzi T., Citroni G. The Struggle against Enforced Disappearance and the 2007 United Nations Convention / Tullio Scovazzi , Gabriella Citroni. – Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2007.-432 p.

7. Velasquez Rodriguez Case, Judgment of July 29, 1988[Електронний ресурс]- Режим доступу: http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/b_11_12d.htm

8. Resolution of the UN Commission on Human Rights: Question of Missing and Disappeared Persons, UN ESCOR, 36TH sess, 1563rd mtg, UN Doc E/CN4/RES/1980/20 (29 February 1980)

9. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_h91

10. Пастухова Л.В. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень// Український часопис міжнародного права.- 2013.-№3/67

11. Anderson Kristen. How effective is the Enforced Disappearance Convention?// Melbourne Journal of International Law, Vol. 7, Issue 2, October 2006, pp. 245-277